

**РОЗВИТОК ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ОВОЛОДІННЯ НИМИ
КОМУНІКАТИВНИМИ СТРАТЕГІЯМИ**

**DEVELOPMENT OF TOLERANCE OF FUTURE ELEMENTARY
SCHOOL TEACHERS IN THE PROCESS OF THEIR LEARNING OF
COMMUNICATIVE STRATEGIES**

Анотація. У статті розкрито зміст поняття «толерантність» як невід'ємної ознаки комунікативної діяльності вчителя початкової школи. Висвітлено шляхи формування толерантності студентів педагогічних факультетів у процесі оволодіння ними комунікативними стратегіями.

Ключові слова: толерантність, професійна підготовка вчителів початкових класів, комунікативні стратегії, комунікативно-стратегічна компетентність.

Аннотация. В статье раскрыто содержание понятия «толерантность» как неотъемлемого признака коммуникативной деятельности учителя начальной школы. Освещены пути формирования толерантности студентов педагогических факультетов в процессе овладения ими коммуникативными стратегиями.

Ключевые слова: толерантность, профессиональная подготовка учителей начальных классов, коммуникативные стратегии, коммуникативно-стратегическая компетентность.

Annotation. The article depicts the concept of “tolerance” as an integral part of the communicative activity of elementary school teacher. It also describes the ways of formation of tolerance of the students of pedagogic faculties in the process of learning of communicative strategies.

Key words: tolerance, education of elementary school teachers, communicative strategies, communicative-strategic competence.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку українське суспільство опинилося в умовах глобальної кризи, яка охоплює не лише політичне й економічне життя, а й духовність. Зокрема, серед студентської

молоді, в тому числі й майбутніх педагогів, спостерігається втрата таких почуттів, як патріотизм, обов'язок і відповідальність, співчуття до чужих проблем та ін. Тому дуже важливим є завдання гуманізації сучасної системи освіти, закладені в багатьох сучасних документах: Державній національній програмі «Освіта. Україна ХХІ ст.», Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепції національного виховання, Національній доктрині розвитку освіти. Серед принципів національного виховання, зокрема, виділено принцип гуманізації, суть якого складає «створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил; гуманізація взаємин між вихователем і вихованцями, постановка виховання в центр навчально-виховного процесу, повага до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довір'я до неї; виховання гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної» [8, с. 2]. Для здійснення цих завдань необхідно підготувати нову генерацію вчителів, здатних відмовитися від імперативних комунікативних стратегій авторитаризму, сприйняти основні постулати гуманізму та орієнтуватися у своїй педагогічній діяльності на потреби й інтереси вихованця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, її актуальність.

Біля витоків ідеї гуманізму в освітньо-виховному процесі стоять класики педагогічної науки Я.А. Коменський, Й.Песталоцці, Ж.Ж.Руссо, Й. Гербарт, А. Дістервег. Ідеї гуманістичної педагогіки втілювали в життя Дж. Дьюї, Я.Корчак, А. Маслоу, А.Макаренко, М. Монтессорі, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Р. Штайнер. Українські дослідники гуманізації вищої освіти І.Бех, С. Гончаренко, І.Зязюн, А.Капська, П. Кононенко, О.Пехота, В. Рибалко, М.Романенко, О.Романовський, В.Семиченко обстоюючи різні концепції гуманної освіти.

Толерантність як філософський, політичний, соціальний, психологічний феномен гуманістичного підходу досліджувалась багатьма науковцями, серед яких В.Лекторський, В.Петрицький, Л.Бабенко, І.Бех, В.Білоусова, М.Євтух, О.Сухомлинська та ін.

Процес формування якостей педагогічного мовлення досліджували як педагоги-класики (В.Сухомлинський, К.Ушинський та ін.), так і сучасні автори (Л.Гапоненко, Л.Головата, Л.Долинська, А.Капська, Т.Рукас, І.Яценко та ін.). Важливими для нашого дослідження є роботи, які стосуються формування культури діалогічного мовлення, суб'єкт-суб'єктної взаємодії у спілкуванні (М.Бахтін, В.Біблер, В.Кан-Калік, А.Петровський та ін.).

Однак недостатньо дослідженою залишаються як проблеми оволодіння майбутніми педагогами комунікативними стратегіями, так і питання вияву толерантності у процесі професійної діяльності вчителя.

Таким чином, **актуальність** даного дослідження визначається недостатньою теоретичною розробленістю проблеми толерантності у комунікативно-стратегічній діяльності вчителя початкової школи та шляхів її формування в процесі професійної підготовки у ВНЗ

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичний аналіз можливостей розвитку толерантності майбутніх учителів початкових класів у процесі оволодіння ними комунікативними стратегіями навчання молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасних умовах особливої гостроти набуває проблема розвитку такої якості студентів педвузів, як толерантність у процесі навчальної комунікації. Адже провідне місце у роботі педагога займає мовна діяльність, а майстерність у педагогічному спілкуванні – провідна професійна риса вчителя. Як у процесі викладання навчального матеріалу, так і в виховній роботі з учнями педагог повинен зробити складне для школяра зрозумілим, довести свою думку, переконати засобами дохідливого, образного, емоційного педагогічного мовлення, майстерного володіння словом.

У сучасному вивченні мови і культури особливе місце займає навчання толерантності і толерантного спілкування. Толерантність, на думку О.Єрмакова, є рисою менталітету будь-якого народу, провідною рисою комунікативного ідеалу [3]. У широкому розумінні толерантність означає

терпимість до чужого способу життя, поведінки, чужих звичаїв, почуттів, вірувань, думок, ідей, в основі якої лежить свідоме придушення почуття неприйняття.

Багато дослідників лінгвокультурологічних проблем вважають, що навчання толерантної комунікативної поведінки – цілком реальне завдання, пов'язане з формуванням ввічливості, навичок мовленнєвого етикету і культури спілкування (І.Стернін, В.Гольдін, С.Тер-Мінасова та ін.). І.Стернін пише, що умовою появи установки толерантної свідомості є перш за все формування комунікативної толерантності, через яку можна вийти на толерантність у поведінці і сформувати власне ментальну категорію толерантності [10]. На думку В.Гольдіна, в різних комунікативних ситуаціях прояви толерантності визначаються великим комплексом мовленнєвих і немовленнєвих факторів [2].

Толерантність у комунікації – явище складне і неоднозначне. Різні його вияви можуть сприйматися одним індивідом як позитивні, іншим – як негативні. У наукових працях зустрічаються й різні трактування толерантності – від байдужості до терпимості (В.Лекторський), уміння приймати людину, діяльність, ідею, організацію, котру насправді не схвалюєш (П.Кінг).

У будь-якому випадку, на думку Т.Білоус, «очевидним є той факт, що проблема толерантності невід'ємна від проблеми спілкування. Реальні контакти між людьми, в процесі яких вони безпосередньо сприймають один одного, створюють середовище для об'єктивного виявлення особливостей їхньої поведінки, рис характеру та емоційно-вольової сфери. Саме в таких контактах розкривається справжня значущість однієї людини для іншої, виявляються їхні симпатії та антипатії» [1, с. 23].

У процесі педагогічного спілкування, крім інтерактивної та перцептивної, здійснюється комунікативна функція, що передбачає не тільки передачу інформації, а й узгодження дій та взаєморозуміння вчителя й учнів. Щоб досягти бажаного результату, «між партнерами по спілкуванню повинна бути узгодженість глибокого порядку: ставлення до співрозмовника не як до об'єкта, реципієнта інформації, а як до активного суб'єкта діалогу, рівноцінної

особистості. Тут слід говорити про роль моральності в процесі спілкування» [1, с.24]. На роль моральності вказують чимало науковців, і саме така якість, як толерантність, стає основою для втілення моральних норм, передачі морального досвіду, що, в свою чергу, дозволяє стабілізувати процес спілкування, краще сприймати чужі думки, ідеали.

Базовою для розробки сучасних гуманітарних технологій, у тому числі й проблеми толерантності, є поняття комунікативної стратегії. На думку О.Іссерс, „мовленнєва стратегія включає в себе планування процесу мовленнєвої комунікації залежно від конкретних умов спілкування та індивідуальностей комунікантів, а також реалізацію цього плану. Іншими словами, мовленнєва стратегія – комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативних цілей” (переклад наш – М.О.) [4, с. 54]. В.І. Карасік виділяє пояснювальну, оцінну, контролюючу, сприяючу, організуючу комунікативні стратегії педагогічного мовлення [5].

Толерантність виявляється на різних рівнях використання комунікативних стратегій педагогічного мовлення. Мовець може звертатися до окремої особи, певної вікової групи, угруповання за професійними, релігійними, національними чи іншими інтересами, соціуму загалом тощо. Чим вищий рівень узагальнення, тим більше необхідна у спілкуванні така якість, як толерантність. Зокрема, для вчителя ця якість є однією з базових, професійно необхідних, домінантних рис. Тому формування її необхідно здійснювати вже на етапі вузівського навчання. Якщо така робота не буде проведена, то надалі у професійній діяльності це може спричиняти різноманітні конфліктні ситуації, що є причиною стресового стану педагога й учнів, незадоволення своєю роботою.

За нашими спостереженнями, студентам по-різному властива толерантність у процесі комунікації. Одні з них виявляють її тою чи іншою мірою свідомо, використовуючи певні комунікативні засоби, в інших це відбувається неусвідомлено, тобто певні риси толерантності виявляються як фонові якість мовлення. Однак і одні, і другі під час анкетування підтвердили,

що хотіли б мати глибші знання про цю якість і мати спеціальну підготовку щодо використання комунікативних стратегій у майбутній професійній діяльності.

Толерантність у навчальній комунікації виявляється насамперед у комунікативних стратегіях, які використовує педагог з метою передачі учням знань. Саме в них фіксуються особливості педагогічного мислення, виражені в мовленнєвій формі. Оскільки комунікативна стратегія - це явище багатовимірне, складною і багатоаспектною є і проблема толерантності в навчальній комунікації.

Основною рисою навчальних стратегій є їх діалогічність, точніше, полілогічність. У науковій літературі дано глибокий аналіз явища діалогічності наукового мовлення, представлена його структура [7]. Саме діалогічність є основною умовою для вияву толерантності чи нетолерантності вчителя в процесі навчальної комунікації.

Толерантність формується в педагогічній діяльності на текстовій основі. У текстовій тканині комунікативної стратегії можна віднайти цілий арсенал засобів, зорієнтованих поліфункціонально, в тому числі на актуалізацію толерантності. Як тільки вчитель звертається до тексту не лише як до засобу збереження інформації, але й засобу полілогічної комунікації, у нього з'являються можливості толерантного чи нетолерантного ставлення до учня як суб'єкта комунікації, оскільки діяльна участь у комунікації може актуалізувати як позитивні моральні якості педагога, так і негативні. Те саме можна сказати й про об'єкт комунікації – учня, який може не зрозуміти логіку викладу матеріалу вчителем, не сприйняти його аргументацію і т.ін., що стає причиною комунікативних конфліктів.

Як показує аналіз комунікативних стратегій, які найчастіше використовували студенти під час педпрактики, у них найбільш виразними є такі вияви нетолерантності мовленнєвої поведінки, як негативні оцінки та категоричність. Якщо навчальний текст насичений негативними мовленнєвими

одинацями, то така мовленнєва поведінка педагога є цілеспрямовано нетолерантною.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень показує, що нетолерантність має гносеологічні (конфліктність старого і нового знання), психологічні (конфліктна особистість), психолінгвістичні (недостатня мовленнєва компетенція) та інші корені. Толерантність чи нетолерантність учителя на рівні комунікативної стратегії може виявлятися і в тому, як педагог подає матеріал з урахуванням можливостей сприймання і розуміння його учнями. Найважливішою рисою наукового мислення майбутнього вчителя має бути його комунікативно-медіальний характер. Учитель подає знання, одержані в минулому, але звертається до покоління майбутнього. Завдання вчителя сприйняти старе знання і подати його школярам з переконливою аргументацією. Адресант-учитель повинен спланувати позицію адресата-учня, спираючись на єдиний соціокультурний фон. Таким чином, толерантність мислення і мовлення педагога може бути реалізована в ракурсі гуманітарного підходу, що передбачає взаємодію автора з адресатом.

Однак спілкування людей відкриває як можливості для розуміння, так і для помилок, нерозуміння та обману [9, с.204]. Сприймання і розуміння наукового тексту – це складне теоретизоване відношення до дійсності, що відбувається в різних формах: засвоєння наукових фактів (інтерпретація), засвоєння відношень між ними (наукове пояснення), знаходження системоутворювальних фактів (концептуалізація), а також у будь-якому їх поєднанні [6, с.118]. Це ще раз підтверджує, що педагогічна діяльність передбачає не лише врахування змістово-тематичної сторони у викладанні навчальних предметів, але й обов'язкове врахування особливостей суб'єкта пізнання – учня.

Толерантність – це якість педагогічного мовлення як у його цілісності, так і в кожній комунікативній стратегії, яка використовується. Навіть поодинокі негативні риси, що зустрічаються в одному фрагменті, не дозволяють говорити про толерантність учителя.

За традиційного підходу до навчальної комунікації педагог виступає в ролі суб'єкта спілкування, а учень – у ролі об'єкта. Тому необхідний не власне лінгвістичний, а дискурсивний аналіз комунікативних стратегій, який дає змогу заглибитися в авторську свідомість та індивідуальність і вичленувати такий прояв особистісної характеристики педагога, як толерантність.

Одним із виявів толерантності мовлення вчителя високого рівня майстерності є зрозумілість педагогічного дискурсу учневі. Вона зумовлюється індивідуальністю вчителя і виявляє культурно-мовленнєвий аспект комунікації. Робота педагога як автора комунікативної стратегії, який хоче бути зрозумілим слухачеві (учневі), - це складна вольова комунікативно-пізнавальна діяльність, яка включає онтологічний, методологічний, рефлексивний та комунікативно-прагматичний аспекти. Вона спрямована на формування педагогічного мовлення, що реалізується у вигляді комунікативної стратегії, яка має певну смислову, композиційну та стилістичну структуру.

Діяльність учителя з метою формування комунікативної стратегії включає три основні напрями – пізнавальний, комунікативний і текстовий. Ця робота обов'язково передбачає етап аналізу та оцінки вивченості матеріалу учнями, актуальності нових знань, пошуку проблемності нового матеріалу як джерела нового знання. Саме такий прогностичний підхід відповідає прагненню до толерантності в навчальній комунікації. Забезпечення прогностичності комунікативної стратегії – основне завдання вчителя.

Розробляючи варіант навчальної стратегії, педагог може базуватися на двох вихідних позиціях: перша – знання нове, невідоме учням; друга – знання частково відоме учням, але необхідно розкрити нові його сторони. У зв'язку з цим перед учителем постає завдання актуалізації в навчальному тексті старого знання, що стає базою для нового. Це пов'язано з професійним умінням аксіологічного, ціннісного ставлення до фрагмента інформації.

Попередні знання вчитель може актуалізувати, використовуючи такі способи, як висновкові судження, встановлення причиново-наслідкових зв'язків, синтезування, опора на вже відомі поняття та ін. Однак у діяльності

молодих учителів, студентів під час педпрактики спостерігаються і негативні явища під час актуалізації вже набутих знань. До них відносяться, зокрема, випадки штучного, формального прив'язування попереднього матеріалу до нового, невдалі спроби інтеграції навчального матеріалу з різних навчальних дисциплін, неповнота актуалізації всіх необхідних для розуміння нової інформації попередніх знань. Ще частіше причиною, що зумовлює нетолерантність у навчальній комунікації, є мовленнєві огріхи у вираженні думки, які викликають нечіткість висловлювання і незрозумілість його для учнів.

Активна участь учителя в цьому процесі не лише як суб'єкта пізнання, але й як особистості являє собою складну вольову дію, пов'язану з обдумуванням, боротьбою мотивів, вибором необхідних мовленнєвих засобів вираження думки. Ця дія здійснюється як функція багатофакторного комунікативного освітнього середовища.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Досліджуючи питання комунікативної толерантності в мовленнєвому спілкуванні, можна зробити висновок, що доречні прояви толерантності позитивно оцінюються оточуючими, оскільки є проявом пошанного ставлення до людини в будь-якій культурі, в тому числі в культурі педагогічній.

Викладання наукових знань – процес завжди суб'єктивний, бо кожен учитель подає своє розуміння матеріалу і керується власними теоретичними та психологічними установками. Однак саме толерантне ставлення до учнів спонукає педагога описувати предмети і явища, пояснювати, ілюструвати початковий матеріал, виконувати багато інших ментальних дій з метою формування інформаційного простору для учнів на основі ефективних комунікативних стратегій.

Перспективним у даному напрямі є дослідження підготовки майбутніх учителів до реалізації пояснювальної, оцінної, контролюючої, сприяючої, організуючої комунікативних стратегій педагогічного мовлення з метою гуманізації освітнього середовища початкової школи.

Список використаних джерел

1. Білоус Т. М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних закладів у процесі вивчення іноземної мови. Дис. ...канд. пед. наук / Т.М.Білоус. – Рівне, 2004. – 228с.
2. Гольдин В. Е. Толерантность как принцип культуры речи / В.Е.Гольдин //Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности: Коллективная моногр. / Отв. ред. Н. А. Купина и М. Б. Хомяков. - М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С.515-532.
3. Ермакова О.П. Толерантность и некоторые особенности русского менталитета в зеркале языка / О. П. Ермакова // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности: Коллективная монография / Отв. ред. Н.А. Купина и М.Б. Хомяков. - М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. - С .124-132.
4. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. - М.: Едиториал УРСС, 2003. - 284 с.
5. Карасик В.И. Характеристики педагогического дискурса / В.И.Карасик // Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики: Сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 1999. - С.3-18.
6. Ким В.В., Блажевич Н.В. Язык науки: Философско-методологические аспекты / В.В. Ким, Н.В. Блажевич. - Екатеринбург: Банк культурной информации, 1998. - 214 с
7. Кожина М. Н. О диалогичности письменной научной речи / М.Н.Кожина. – Пермь: Перм.ун-т, 1986. – 91 с.
8. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. - 26 жовтня.
9. Найссер У. Познание и реальность. Смысл и принципы когнитивной психологии / У. Найссер. - М.: Прогресс, 1981. - 232 с.
10. Стернин И.А. Толерантность и коммуникация / И.А.Стернин //Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности: Коллективная монография / Отв. ред. Н.А. Купина, М.Б. Хомяков. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. - С. 331-345.

Марія Оліяр,

к. пед. н., доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Україна

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

На сучасному етапі суспільного розвитку дуже важливим є завдання гуманізації системи освіти. Для здійснення цього завдання необхідно підготувати нову генерацію вчителів, здатних відмовитися від імперативних комунікативних стратегій авторитаризму, сприйняти основні постулати гуманізму та орієнтуватися у своїй педагогічній діяльності на потреби й інтереси вихованця.

Толерантність як філософський, політичний, соціальний, психологічний феномен гуманістичного підходу досліджувалась багатьма науковцями, серед яких В.Лекторський, В.Петрицький, Л.Бабенко, І.Бех, В.Білоусова, М.Євтух, О.Сухомлинська та ін. Процес формування якостей педагогічного мовлення досліджували педагоги-класики (В.Сухомлинський, К.Ушинський та ін.), сучасні автори (Л.Гапоненко, Л.Головата, Л.Долинська, А.Капська, Т.Рукас, І.Яценко та ін.).

Однак недостатньо дослідженою залишаються як проблеми оволодіння майбутніми педагогами комунікативними стратегіями, так і питання вияву толерантності у процесі професійної діяльності вчителя.

У сучасному вивченні мови і культури особливе місце займає навчання толерантності і толерантного спілкування. І.Стернін пише, що умовою появи установки толерантної свідомості є перш за все формування комунікативної толерантності, через яку можна вийти на толерантність у поведінці і сформувати власне ментальну категорію толерантності [10].

Базовою для розробки сучасних гуманітарних технологій, у тому числі й проблеми толерантності, є поняття комунікативної стратегії. В.І. Карасік

виділяє пояснювальну, оцінну, контролюючу, сприяючу, організуючу комунікативні стратегії педагогічного мовлення [5].

Толерантність у навчальній комунікації виявляється насамперед у комунікативних стратегіях, які використовує педагог з метою передачі учням знань. Саме в них фіксуються особливості педагогічного мислення, виражені в мовленнєвій формі. Оскільки комунікативна стратегія - це явище багатовимірне, складною і багатоаспектною є і проблема толерантності в навчальній комунікації.

Основною рисою навчальних стратегій є їх діалогічність, точніше, полілогічність. Саме діалогічність є основною умовою для вияву толерантності чи нетолерантності вчителя в процесі навчальної комунікації.

Як показує аналіз комунікативних стратегій, які найчастіше використовували студенти під час педпрактики, у них найбільш виразними є такі вияви нетолерантності мовленнєвої поведінки, як негативні оцінки та категоричність. Якщо навчальний текст насичений негативними мовленнєвими одиницями, то така мовленнєва поведінка педагога є цілеспрямовано нетолерантною.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень показує, що нетолерантність має гносеологічні (конфліктність старого і нового знання), психологічні (конфліктна особистість), психолінгвістичні (недостатня мовленнєва компетенція) та інші корені. Толерантність чи нетолерантність учителя на рівні комунікативної стратегії може виявлятися і в тому, як педагог подає матеріал з урахуванням можливостей сприймання і розуміння його учнями. Учитель викладає знання, одержані в минулому, але звертається до покоління майбутнього. Завдання вчителя сприйняти старе знання і подати його школярам з переконливою аргументацією. Адресант-учитель повинен спланувати позицію адресата-учня, спираючись на єдиний соціокультурний фон. Таким чином, толерантність мислення і мовлення педагога може бути реалізована в ракурсі гуманітарного підходу, що передбачає взаємодію автора з адресатом.

Одним із виявів толерантності мовлення вчителя високого рівня майстерності є зрозумілість педагогічного дискурсу учневі. Вона зумовлюється індивідуальністю вчителя і виявляє культурно-мовленнєвий аспект комунікації. Робота педагога як автора комунікативної стратегії, який хоче бути зрозумілим слухачеві (учневі), - це складна вольова комунікативно-пізнавальна діяльність, яка включає онтологічний, методологічний, рефлексивний та комунікативно-прагматичний аспекти. Вона спрямована на формування педагогічного мовлення, що реалізується у вигляді комунікативної стратегії, яка має певну смислову, композиційну та стилістичну структуру.

Діяльність учителя з метою формування комунікативної стратегії включає три основні напрями – пізнавальний, комунікативний і текстовий. Ця робота обов'язково передбачає етап аналізу та оцінки вивченості матеріалу учнями, актуальності нових знань, пошуку проблемності нового матеріалу як джерела нового знання. Саме такий прогностичний підхід відповідає прагненню до толерантності в навчальній комунікації.

Викладання наукових знань – процес завжди суб'єктивний, бо кожен учитель подає своє розуміння матеріалу і керується власними теоретичними та психологічними установками. Однак саме толерантне ставлення до учнів спонукає педагога описувати предмети і явища, пояснювати, ілюструвати початковий матеріал, виконувати багато інших ментальних дій з метою формування інформаційного простору для учнів на основі ефективних комунікативних стратегій.

Список використаних джерел

1. Карасик В.И. Характеристики педагогического дискурса / В.И.Карасик // Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики: Сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 1999. - С.3-18.
2. Стернин И.А. Толерантность и коммуникация / И.А.Стернин //Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности: Коллективная монография / Отв. ред. Н.А. Купина, М.Б. Хомяков. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. - С. 331-345.

На думку Т. ван Дейка, стратегію слід розглядати як властивість когнітивного плану. Такий план представляє загальну організацію певної послідовності дій і включає мету взаємодії. Керуючись певною стратегією досягнення комунікативної мети, мовець відповідно узгоджує з нею мовленнєві ходи у процесі спілкування. Так, на кожній стадії розмови він вибирає засоби, які роблять максимальний внесок для реалізації стратегічного плану. Це означає, що стратегії, на відміну від загальних правил та принципів комунікації, є достатньо гнучкими. Їхня гнучкість зумовлена необхідністю враховувати наслідки попередніх ходів і відповідно планувати та здійснювати наступні [4, 112].

Як правило, до стратегій звертаються, як тільки послідовність дій стає складнішою, а також у тих випадках, коли проміжні етапи взаємодії неможливо запланувати заздалегідь, наприклад, у зв'язку з відсутністю інформації. “Кінцевою метою будь-якої мовленнєвої стратегії є корекція моделі світу адресата” [4, 116], у межах стратегії обираються певні психологічні параметри, визначаються необхідні зміни в їх значеннях і способи досягнення цих змін. Таким чином, стратегії контролюють оптимальне вирішення системи завдань на кожному етапі комунікації. Схожий висновок робить сучасна російська дослідниця Т. Є. Янко, яка вважає, що комунікативна стратегія адресанта полягає у виборі комунікативних намірів і розподілі часток інформації за комунікативними складовими. На її думку, комунікативна стратегія охоплює:

- вибір глобального мовленнєвого наміру (поставити запитання, звернутися з проханням тощо);
- відбір компонентів семантики речення й екстралінгвальної конситуації, які відповідають модифікаційним комунікативним значенням;
- визначення обсягу інформації, який припадає на одну тему, одну рему;
- установлення співвідношення квантів (часток) інформації про ситуацію зі станами свідомості співбесідників і чинником емпатії;

© Сорокіна Л. Є., 2009
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки
454

- визначення порядку комунікативних складників;
- налаштування комунікативної структури на певний комунікативний режим (діалогічний), стиль (розмовний, епічний), жанр (поезія, реклама)

На соціальному характері стратегій ведення діалогу чи побудові дискурсу наголошує В. З. Дем'янков. Він також зазначає, що “стратегії складаються із застосування того чи іншого правила непо-рушенням конвенції” [5, 329]. Тобто, навмисно сказавши неправду, мовець тим не менше може інтерпретувати і власне висловлювання, і репліки співрозмовника в рамках принципу правдивості та довіри. Він пропонує наступну загальну класифікацію стратегій: 1) ті, які використовують загальні засоби комунікації (і мовленнєві, і паралінгвістичні); 2) стратегії суто вербального спілкування (“організація розмови”). Прикладом першого виду можуть виступати стратегії вітання (“культу-реми”). Другий вид включає стратегії, які використовують засоби динаміки комунікації (організація діалогу), одиниці спілкування (знання семантичного потенціалу висловлювання) та володіння технікою проведення конкретних мовленнєвих актів. У лінгвістичній літературі не існує єдиного підходу до класифікації комунікативних стратегій.

“Стратегія – центральне теоретичне поняття в будь-якій моделі прагматики... Іноді під стратегією розуміють ланку рішень мовця, комунікативних виборів тих чи інших мовленнєвих дій та мовних засобів” [7, 193]. М. Л. Макаров розглядає ці два підходи як протилежні щодо поняття “стра-тегії”, наголошуючи, що вони абсолютно не суперечать один одному, а, навпаки, доповнюють його,

розкривають багатофункціональну природу мовного спілкування та його будову. Учений поділяє точку зору Т. ван Дейка щодо гнучкості та динаміки стратегії, визнаючи їх як основні ознаки комунікативної стратегії в цілому.

Під комунікативною стратегією Г. Г. Почепцов розуміє ефективні шляхи досягнення комунікативних цілей. Останні поділяються на два головні класи: 1) стратегії подання інформації; 2) стратегії отримання інформації.

Як сукупність ціленаправлених дій у моделі породження та розуміння дискурсу, стратегії можуть бути різними за своєю природою. Т. ван Дейк та В. Кінч виділяють: пропозиційні стратегії, стратегії локальної когеренції (зв'язності), продукційні, макростратегії, а також схематичні, сценарні, стилістичні та розмовні стратегії.

Є. В. Ключев розрізняє два типи стратегій спілкування: власне комунікативну стратегію (правила та послідовність комунікативних дій, яких дотримується адресант) і змістову (покрокове змістове планування мети з урахуванням наявного мовного “коду”). Комунікативні стратегії, у свою чергу, можуть бути різнорівневими: прагматична стратегія, семантична стратегія, риторична стратегія.

Також виділяють кооперативні та некооперативні стратегії мовленнєвого спілкування [1, 119; 3, 34].

Кооперативні стратегії втілюються в інформативні та інтерпретативні діалоги – поради, розповіді, обмін думками, повідомлення тощо, а некооперативні – реалізуються у конфліктах, суперечках, претензіях, погрозах, звинуваченнях, ухиляннях від відповіді тощо.

Цікавим, на наш погляд, є типи комунікативних стратегій Г. Г. Почепцова, один із яких визначає як “комунікативну пастку”. До них належать: тип “підсадна качка”, коли людина видає себе за свого для отримання інформації для своїх; тип “цього ви знати не можете”, коли свідоме зниження інформаційних можливостей людини, яка, намагаючись підняти свій рівень, може надати потрібну інформацію; тип “ми й самі це знаємо”, у випадку допиту: коли людина розповідає уже відому інформацію [8, 58].

Іншу класифікацію пропонує В. В. Бушкова, за якою стратегії поділяються за метою на три основні типи: конвенціональний (узгодження, укладання договору в ситуації конфлікту), конфліктний (акцентуація на різних поглядах комунікантів із метою створення конфлікту), маніпуляційний (захоплення смислового простору комунікації для того, щоб нав'язати свою комунікативну стратегію і своє бачення реальності) [2, 36].

Мовленнєва маніпуляція свідомістю (або навіть підсвідомістю) включає в себе мовленнєві стратегії, тобто такий набір прийомів, які дають змогу надати висловлюванню ілюзію смислу й логіки. Реалізація мовленнєвих стратегій допомагає співбесіднику спочатку внутрішньо погодитися з вашими аргументами та пропозиціями, а також спонукати до дії, найбільш вигідної для вас у цей момент.

Залежно від поставленої мети виокремлюються п'ять основних стратегічних функцій: 1) стратегія ввічливості; 2) стратегія збереження гідності (захисна); 3) переконання або маніпулювання; 4) узагальнення/ наведення прикладу; 5) оптимальної самопрезентації. У статті ми дотримуємося точки зору, яка визначає комунікативну стратегію як сукупність запланованих мовцем заздалегідь і реалізованих під час комунікативної ситуації теоретичних ходів, які спрямовані на досягнення певної комунікативної мети.

Висновки. На нашу думку, стратегія представляє собою когнітивний процес, у якому мовець зіставляє свою комунікативну мету з конкретним мовним вираженням. Кожне висловлювання, як і їх послідовність, виконує багато функцій і переслідує множинні цілі, у зв'язку з чим мовець обирає ті засоби, які оптимально відповідають поставленій меті. Окрім того, адекватність та ефективність комунікативних стратегій прямо пропорційні рівню комунікативної компетенції мовця, залежить від рівня його знань та мовної системи, і екстралінгвальних норм та правил організації конкретного типу мовленнєвої взаємодії.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Бондаренко Я. О. Прагматичні параметри дискурсу мовної особистості: від конфлікту до гармонії / Я. О. Бондаренко // Мова і культура. Культурологічний компонент мови. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2002. – Т. 2. – Вип. 4. – С. 33–41.
3. Гладуш Н. Ф. Прагматичні аспекти висловлювання і дискурсу : навч. посіб. / Н. Ф. Гладуш. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2005. – 200 с.
4. Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Дейк ; [пер. с англ. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова]. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
5. Дискурс іноземної комунікації : кол. моногр. / К. Кусько, М. Полюжин, Т. Кияк, О. Огуй та ін. – Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. – 495 с.
6. Демьянков В. З. Конвенции, правила и стратегии общения (интерпретирующий подход к тации) / В. З. Демьянков // Изв. АН СССР : сер. “Лит. и яз.”. – 1982. – Т. 41, № 4. – С. 327–337
7. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 280 с.
8. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов ; [2-ге вид., доп.]. – К. : Вид. центр “Київ. ун-т”, 1999. – 308 с.
9. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем’єр, 2008. – 332 с.
10. Прохоров Ю. Є. Действительность. Текст. Дискурс : учеб. пособ. / Ю. Є. Прохоров. – [2-е изд., испр.]. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 224 с.
11. Янко Т. Е. О понятиях коммуникативной структуры и коммуникативной стратегии / Т. Е. Янко // Вопр. языкознания. – 1999. – № 4. – С. 37–43.

. У широкому смислі комунікативну стратегію розуміють як надзадачу мовлення, що диктується практичними цілями мовця. <...>

Комунікативна

стратегія мовлення є способом реалізації задуму, вона передбачає відбір фактів та їх подання в певному висвітленні з метою впливу на інтелектуальну, вольову та

емоційну

сферу адресата” [1, с. 85-86]. На думку О.С. Іссерс, „мовленнєва стратегія включає в себе

планування процесу мовленнєвої комунікації залежно від конкретних умов спілкування

та індивідуальностей комунікантів, а також реалізацію цього плану. Іншими словами,

мовленнєва стратегія – комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативних цілей” [2, с. 54]. Г.В. Дімова уточнює поняття стратегії з огляду на особливості педагогічної інтеракції: це „проективне концептуальне бачення суб’єктом певного соціального інституту своєї дискурсивної поведінки, яке ґрунтується на усвідомленні шляхів оптимального досягнення мети в умовах соціальної інтеракції і способів їх вираження в конкретних мовних засобах” [3, с. 7].

МОВЛЕННЄВІ СТРАТЕГІЇ НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ...

105

Психологи розуміють під стратегією усвідомлюваний вибір стилевих і змістових характеристик діяльності, обумовлений не лише особливостями ситуації, в яких вона розгортається, але й особистісними вподобаннями суб’єкта. Зміст стратегій визначається характером прогнозу, існуючого як бажані результати і зміни ситуації, і характером зворотного зв’язку як здатності суб’єкта реагувати на інформацію, що надходить каналом зворотного зв’язку [4, с. 8].

У лінгводидактиці найбільш вживаним є визначення стратегії як свідомого плану вирішення проблеми для досягнення певної комунікативної мети (Faerch S., Kasper G.) і способу досягнення мети як у процесі навчання, так і для вирішення проблеми (Lutjeharms M.). М.Е. Койт визначає термін стратегії за такими напрямками:

1)

характеристики спілкування, що визначають зміст „підходу” до партнера; 2)

когнітивний

план спілкування, який контролює оптимальне вирішення завдання гнучким

керованием

способом; 3) план оптимальної реалізації комунікативного наміру, який визначає структуру спілкування [5]. Класифікація загальних комунікативних стратегій

залежить

від обраних засад. П. Сопер будує класифікацію комунікативних стратегій з точки

зору

загальної мети. Вона може полягати в тому, щоб розважити, інформувати, надихнути, переконати, закликати до дії [6]. З функціонального погляду О.С. Іссерс пропонує виділяти основні (семантичні, когнітивні) та допоміжні стратегії. Основною можна назвати стратегію, яка на певному етапі комунікативної взаємодії є найбільш

значущою з

погляду ієрархії мотивів і цілей. У більшості випадків до основних стратегій

відносяться

ті, які безпосередньо пов’язані із впливом на адресата, його модель світу, систему

цінностей, його поведінку (як фізичну, так і інтелектуальну). Допоміжні стратегії сприяють ефективній організації діалогової взаємодії, оптимальному впливові на адресата [7, с. 106-108].

С.В. Беспалова називає інтенціональні, інтерактивні та афективні комунікативні стратегії, які є складниками змісту комунікативної компетенції індивіда.

Інтенціональні

стратегії є регулятором спілкування, який допомагає брати участь у дискурсі. До них належать: 1) розуміння комунікативного наміру на підставі аналізу мовних засобів і вираження реакції-відповіді як підтвердження розуміння; 2) завдання і мовна

реалізація

власного комунікативного наміру; 3) вплив на партнера по спілкуванню і успішне встановлення мовленнєвого контакту. Інтерактивні стратегії служать для

встановлення

контакту в різних соціальних контекстах, обміну інформацією, налагодження

стосунків

між партнерами по спілкуванню, пов'язаними спільністю предмета мовленнєвої діяльності: 1) з'ясування комунікативного портрета партнера по спілкуванню; 2) простеження соціокультурного фону ситуації; 3) послідовна зміна перспективи ролей учасників дискурсу; 4) структурно-семантична антиципація і побудова мовленнєвої стратегії дискурсу; 5) мовленнєва мобільність при зміні комунікативних умов

дискурсу

чи його типу; 6) врахування характеру міжособистісних стосунків комунікантів і

вибір

мовних засобів, що відповідають ситуації спілкування; 7) дотримання необхідної дистанції у спілкуванні. Афективні стратегії С.В. Беспалова визначає як „різновид дій, спрямованих на регуляцію не лише власних емоцій, але й на визначення емоційної налаштованості на співбесідника, його стимуляцію на спілкування, на створення сприятливої атмосфери, позитивного настрою, зниження схвильованості,

підбадьорення

тощо”: 1) створення і підтримання позитивного психологічного стану; 2) регуляція

свого

емоційного стану і врахування ступеня мовної реалізації емоцій в культурі мови, яка вивчається; 3) вибір відомих мовних формул для вираження емоцій; 4) встановлення

106

емоційного стану і готовності співбесідника до спілкування на основі аналізу мовних засобів [8, с. 73-85].

І.Н. Борисова говорить про два типи комунікативних стратегій у діалогах: усвідомлені (які піддаються рефлексивному вияву, пов'язані переважно з досягненням предметно-практичної або соціально-практичної мети) і підсвідомі (які не

визначаються

раціональним задумом). Вона виділяє три базові (прототипові) моделі розгортання тексту, в основі яких лежить домінуючий програмовий блок задуму і тип реалізуючої його дискурсивної стратегії. Коли в основі розгортання тексту домінує інформативний блок програми, то такий прототиповий текст характеризується базовою диктальною (інформативною) стратегією мовленнєвої поведінки одного (або обох) комунікантів;

при

цьому динаміка розгортання такого діалогу базується на розвиткові предметної тематики.

Коли в розгортанні тексту домінує модальний блок програми, то це текст, який

характеризується базовою модальною стратегією мовленнєвої поведінки комунікантів. В

основі його тематичного розгортання лежать особистісні параметри комунікативної ситуації (наприклад, відверта розмова, інтимна бесіда, сварка); на перший план висувається розвиток еготеми («я-теми») і ксенотеми («ти-теми»), їх оцінна розробка

В

певній тональності. Коли в розгортанні дискурсу домінує прагматичний блок програми,

то це текст, який характеризується базовою регулятивною стратегією мовленнєвої поведінки комунікантів (симпрактичне мовлення, за К. Бюлером). Такі діалоги характеризуються вторинністю мовленнєвої дії щодо немовленнєвої [9, с. . 89-90].

Подібна типологія комунікативних стратегій відповідає класифікації типів інформації (Белл): когнітивній, регулюючій та індексальній.

Дотепер ми говорили про стратегії переважно розмовного мовлення. Якими ж є особливості комунікативних стратегій в інституціональному типі дискурсу, до якого відноситься навчальне мовлення вчителя / викладача?

Стратегії дидактичного дискурсу складаються з комунікативних інтенцій, які конкретизують основну мету навчання – пізнання моделей, тобто навчального

матеріалу,

в якому зафіксовані знання і досвід людства [10, с. 30], соціалізація нового члена суспільства (тобто пояснення влаштування світу, його норм і правил поведінки, організація діяльності нового члена суспільства у плані залучення його до цінностей і видів поведінки, очікуваних від учня, перевірка розуміння і засвоєння інформації,

оцінка

результатів) [11, с. 5]. **В.І. Карасік виділяє пояснювальну, оцінну, контролюючу, сприяючу та організуючу комунікативні стратегії педагогічного мовлення.**

Пояснююча

комунікативна стратегія – послідовність інтенцій, орієнтованих на інформування людини, повідомлення їй знань і думок про світ. Оцінна стратегія педагогічного

дискурсу

виражає суспільну значущість вчителя як виразника норм суспільства і реалізується в його праві давати оцінку як подіям, обставинам і персонажам, про які йдеться при навчанні, так і досягненням учня. Контролююча стратегія – це складна інтенція, спрямована на отримання об'єктивної інформації про засвоєння знань, сформованість умінь та навичок, усвідомлення і прийняття системи цінностей. Це зворотний зв'язок,

що

виражається в перевірці готовності до отримання нової інформації, в контролі

розуміння

під час пояснення і після розгляду нового матеріалу. Сприяюча стратегія полягає, на думку В.І. Карасіка, у підтриманні і виправленні учня. Організуюча стратегія полягає

В

сумісних діях учасників спілкування: 1) етикетні ходи педагогічного дискурсу; 2) директивні ходи і трафаретні формули, що використовуються при виникненні і вирішенні конфлікту; 3) тренувальні та ігрові висловлювання як на уроці, так і під час позакласних заходів.

МОВЛЕННЄВІ СТРАТЕГІЇ НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ...

управління темою; 5) стратегія управління ініціативою; 6) стратегія впорядкування ментальної і фізичної діяльності студентів. Другий тип – це макростратегії управління соціальною і міжособистісною дистанцією. Він включає стратегії, які служать для організації педагогічної (як інституціональної, так і міжособистісної) інтеракції: а) стратегія встановлення і підтримання контакту; 2) стратегія кооперації (і / або не-кооперації); 3) стратегія підбадьорення; 4) стратегія вираження соціальної переваги; 5) стратегія дискредитації; 6) стратегія реабілітації; 7) стратегія валоризації

особистості

студента; 8) стратегія створення психологічної та емоційної атмосфери; 9) стратегія самопрезентації; 10) стратегія самореабілітації [12].

Таким чином, можна говорити про два основні типи комунікативних стратегій дидактичного дискурсу: основні (навчальні) та допоміжні (дискурсивні).

Основні комунікативні стратегії є усвідомленими, в них домінує інформативний блок і спрямовані вони на зміну моделі світу, систему цінностей і поведінку адресата. Цей тип стратегій (когнітивні стратегії, або стратегії управління пізнавальною

діяльністю

учнів) пов'язаний з процесом навчання. Він співвідноситься з методами навчання.

Метод – у найбільш загальному значенні – спосіб досягнення мети, певним чином впорядкована діяльність («Філософський словник», 1980). Методи навчання – це

способи

навчальної роботи вчителя і організації навчально-пізнавальної діяльності учнів з рішення різних дидактичних завдань. Ю.К. Бабанський серед можливих класифікацій методів навчання виділив ступінь прояву пошукового характеру діяльності і

розподілив

всі методи навчання на методи репродуктивної діяльності, методи евристичної

діяльності

і методи дослідницької діяльності. Він запропонував три основні групи методів

навчання:

а) методи організації і здійснення навчальних дій (словесні, наочні, практичні: індуктивні, дедуктивні, метод аналогій; проблемно-пошуковий, евристичний, дослідницький; репродуктивні методи – інструктаж, пояснення, тренування;

самостійна

робота з підручником, з приладами тощо; б) методи стимулювання і мотивації учіння (пізнавальні ігри, навчальні дискусії, методи навчального заохочення й осуду, пред'явлення навчальних вимог); в) методи контролю і самоконтролю [13]. Нашим завданням не є аналіз цих методів. Зазначимо лише, що, по-перше, вони часто змішуються з видами роботи вчителя і учнів (лекція, бесіда, робота з книжкою), по-

друге,

методи навчання в традиційній дидактиці – це дещо, що знаходиться між прийомом і окремим засобом, з одного боку, і процесом навчання в цілому, з іншого. Метод навчання, взятий в цілому, повинен включати в себе цілі і завдання навчання, зміст освіти, конкретні форми організації процесу навчання, задіявані прийоми і засоби, і конкретні результати.

Поняття «метод навчання» і «комунікативна стратегія» мають багато спільного: **цілепокладання, планування, націленість на певний результат, вибір конкретних прийомів і засобів досягнення мети.** Вони співвідносяться між собою як мета і

спосіб її

досягнення. Можна виділити такі типи основних (навчальних) стратегій дидактичного мовлення:

1. Стратегія подання матеріалу. Часто вони мають жанрову форму повідомлення, розповіді, лекції вчителя.

Алла ГАБІДУЛЛІНА

2. Стратегії активізації навчального процесу можуть бути реалізовані, зокрема, за допомогою неінформаційно-спонукальних жанрів мовлення, які використовують педагоги з організаційною метою. За своєю структурою вони, як правило, є мінімальними жанровими формами (субжанрами – за К.Ф. Сєдовим), або одноактні висловлювання. У конкретній внутрішньожанровій взаємодії субжанри найчастіше постають у вигляді тактик, основне призначення яких – змінювати сюжетні повороти

в

розвитку спілкування (інтерації). Це ін'юнктиви, або прескрипції (накази, вимоги, розпорядження, дозволи, заборони), реквестиви (прохання) і адвісиви, або сугесиви (поради, рекомендації, пропозиції, запрошення тощо).

3. Стратегії регулювання і стимулювання дидактичного комунікативного процесу. Сюди ж відносимо оцінну стратегію, описану нами у статті [15]. Педагоги і лінгвісти характеризують оцінку по-різному. Перші вивчають в основному парціальну оцінку знань та вмінь учнів на уроці. Результатом такого оцінювання є оцінка.

Лінгвісти

демонструють вузьке і широке розуміння прагматичної сутності оцінного висловлювання. Вони прирівнюють оцінку до кваліфікації і виділяють у

висловлюванні

кваліфікативну (оцінну) і дескриптивну структури. Інші (їх більшість) вважають, що оцінка виражає ціннісне суб'єктно-об'єктне ставлення в аксіологічних поняттях гарно

і

погано. Як правило, оцінні висловлювання вчителя виражаються у формі первинних мовленнєвих жанрів – зауваження, похвали, підбадьорення, схвалення, подяки, компліменту, докору, нотації, критики, нарікання тощо. Рідше трапляються письмові, риторичні жанри мовлення, що є собою усними і письмовими текстами аргументативного типу: містять оцінку розгорнутої відповіді учня, відгук, характеристику, рецензію.

Другий тип комунікативних стратегій можна назвати дискурсивними (допоміжними). Допоміжні (прагматичні, діалогові, риторичні) стратегії впливають на різні параметри комунікативної ситуації. Вони відображають переважно

психологічний

аспект вербальної взаємодії вчителя та учнів на уроці. Їх можна назвати

„універсальними

комунікативними стратегіями”, оскільки вони охоплюють загальні складові будь-якої інституціональної і міжособистісної інтерації: контакт, психологічна і емоційна атмосфера, імідж – незалежно від типу і жанру дискурсу. Допоміжні стратегії

сприяють

ефективній організації діалогової взаємодії, оптимальному впливові на адресата.

Стратегічно значущими є всі компоненти комунікативної ситуації: автор, адресат,

канал

зв'язку, комунікативний контекст (повідомлення є предметом семантичної стратегії).

у

зв'язку з цим можна виявити стратегію самопрезентації, статусні і рольові стратегії, стратегії, що емоційно налаштовують тощо. Розглянуті типи можуть бути об'єднані в один клас – прагматичних (комунікативно-ситуаційних) стратегій. Цей тип стратегій може бути реалізований, зокрема, з допомогою етикетних жанрів мовлення, використання яких ґрунтується на дотриманні принципу ввічливості і конвенційних ролей комунікантів. Вони базуються на дотриманні стандартизованих норм соціальної мовленнєвої поведінки, яка визначається уявленнями про шаблон поведінки, яка

очікується від людини в даній ситуації. В етикетній функції виступають МЖ привітання, прощання, звернення і т. і. Так, В.Б. Чернік описує стандартні і нестандартні для педагогічного дискурсу висловлювання, які заповнюють ситуацію привітання. Як стандартні мовленнєві жанри привітання (у подальшому – МЖП) вона виділяє МЖП

+ формула звертання (колективного або особистісного), МЖП + формула ставлення (ти, ми, ви), МЖП + формула задоволення від зустрічі; МЖП + формула компліменту.
МОВЛЕННЄВІ СТРАТЕГІЇ НАВЧАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ...

109

Близькими до типових є сполучення: МЖП + формула заклику до початку спільної діяльності; МЖП + формула заклику до афективної комунікації [16].

Відповідно до завдань контролю за організацією діалогу використовуються діалогові (конверсаційні) стратегії, які залучаються для моніторингу теми, ініціативи, ступеня розуміння у процесі спілкування. Стосовно мовленнєвої стратегії контроль означає, що в процесі мовленнєвої взаємодії мовець намагається направляти

релевантні

інтелектуальні та емоційні процеси слухача (його інтереси, оцінки, роздуми) таким чином, щоб ті в кінцевому рахунку привели його до потрібного рішення (стану). Особливий тип стратегій становлять риторичні стратегії, у рамках яких використовуються різні прийоми ораторського мистецтва і риторичні техніки впливу

на

адресата. Зокрема, це такі відомі тактики, як перебільшення; наведення прикладу; несподіванка, тобто використання в мовленні раптової чи невідомої для слухача інформації; провокація, коли на короткий час викликається реакція незгоди з інформацією, що викладається, щоб використати цей період для підготовки слухачів

до

конструктивних висновків, для уточнення і більш чіткого визначення власної позиції; внесення елемента неформальності, коли мовець розповідає слухачеві про свої

помилки

та їх наслідки, щоб показати, як можна уникнути однобокого підходу до тієї чи іншої проблеми і знайти нове її вирішення; пряме включення – тактика, яка дозволяє відмовитися від розтягнутого вступу, особливо коли учні знайомі з предметом

мовлення і

мають попередній запас знань; це позбавляє їх від необхідності розповідати все від самого початку, підвищує інформативність мовлення і дозволяє виграти час для обговорення проблеми; гумор попереджує одноманітність і монотонність мовлення; тактика „так-так-так”, коли партнерові задають 3-4 запитання, на які він повинен відповісти „так”: тоді, вірогідно, і на основне запитання він відповість позитивно (цю тактику винайшов Сократ); „чорний опонент”: партнерові по спілкуванню задають декілька запитань з таким розрахунком, щоб на жодне з них він не зміг відповісти;

тоді

відразу ж вимовляється мовленнєва формула Ось бачите, питання не підготовлене; тактика „підмазування аргументу” – слабкий доказ, який легко може бути опротестований, супроводжується компліментом партнерові по спілкуванню,

наприклад:

Ви, як людина розумна, не будете заперечувати... або Всім добре відомі ваша чесність

і

принциповість, тому ви... тощо; провокація; доведення від протилежного; тактика навіювання тривоги і багато чого іншого.

Отже, ми виявили два основних типи комунікативних стратегій дидактичного

дискурсу: основні (навчальні) і допоміжні (дискурсивні). Перший тип – це стратегії управління інтелектуальною діяльністю школярів. Вони досягаються з допомогою різноманітних методів навчання: методів набуття знань, методів формування умінь і навичок, закріплення, перевірки умінь та навичок тощо. Чільне місце в них займають словесні методи, тому вони, без сумніву, повинні досліджуватися з позицій

лінгвістики

тексту. Другий тип стратегій – дискурсивні. Їх призначення – регуляція взаємостосунків учителя та учнів у ході інтеракції, індексація різноманітних параметрів комунікативної ситуації.

Кожна з описаних вище стратегій реалізуються в певних типах мовленнєвих жанрів, дослідження яких уявляється нам досить перспективним.

1. Борисова И.Н. Категория цели и аспекты текстового анализа // Жанры речи. Вып. 2. Саратов: Колледж, 1999. С.81-95.
Алла ГАБИДУЛЛІНА

110

2. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. М.: Едиториал УРСС, 2003. 284 с.

3. Димова Г.В. Основные стратегии французского университетского педагогического дискурса: Автореф. дисс...канд. фил. наук. Иркутск, 2004. 17 с.

4. Шогорова Е.Ю. Стратегии педагогического общения и их зависимость от личностных

особенностей учителя: Автореф. дисс...канд. псих. наук. Иркутск, 2003. 18 с.

5. Клиберг Л. Проблемы теории обучения: Пер. с нем. М.: Педагогика, 1984. 256 с.

6. Сопер П. Основы искусства речи. М.: Яхтсмен, 1995. 350 с.

7. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. М.: Едиториал УРСС, 2003. 284 с.

8. Беспалова С.В. Дискурс в лингвистической практике преподавания (немецкий язык).

Саранск: Кр. Октябрь, 2003. 116 с.

9. Борисова И.Н. Категория цели и аспекты текстового анализа // Жанры речи. Вып. 2. Саратов: Колледж, 1999. С.81-95.

10. Баранов С.П. Сущность процесса обучения: Учеб. пособие по спецкурсу. М.: Просвещение, 1981. 143 с.

11. Карасик В.И. Характеристики педагогического дискурса // Языковая личность: аспекты

лингвистики и лингводидактики: Сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 1999. С.3-18.

12. Димова Г.В. Основные стратегии французского университетского педагогического дискурса: Автореф. дисс...канд. фил. наук. Иркутск, 2004. 17 с.

13. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе.

М.:

Просвещение, 1985. 205 с.

14. Борисова И.Н. Категория цели и аспекты текстового анализа // Жанры речи. Вып. 2.

Саратов: Колледж, 1999. С.81-95.

15. Габидуллина А.Р. Оценочные высказывания в педагогическом дискурсе //

Лінгвістичні

студії: Зб. наукових праць. Вип. 12. Донецьк: ДонНУ, 2004. С. 280-287.

16. Черник В.Б. Фатические речевые жанры в педагогическом дискурсе и тексте урока:

Автореф. дисс. ... канд. фил. наук. Екатеринбург, 2002. 25 с.